

"MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNING PSIXIK SHAKLLANISHIDA O'YIN FAOLIYATINING AHAMIYATI"

Allanazarova Maftuna Qobul qizi

Guliston davlat universiteti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 14-21guruh magistranti

Annotatsiya: *Jamiyatning ma'naviy takomili unda amalga oshiriladigan ta'lim - tarbiya ishlarining mazmuni, shakl va mohiyatiga bog'liqdir. Shu boisdan ham ta'limdagi yangilanishni, respublikamizda amalga oshirilayotgan bosqichma - bosqich ta'lim tizimini pedagogik talqin qilish, bu jarayonni samaradorli kechishini ta'minlash zaruriyati yuzaga keladi. Haqiqatdan ham o'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir.*

Kalit so'zlar: *sezish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, xayol, o'yin.*

Ko'pchilik psixologlar hamda pedagoglar o'yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug'ullanib, o'yinlarning bolaning psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tganlar, ma'lumki o'yin bola uchun voqealikni aks ettirishdir. Bu voqealik bolani qurshab turgan voqealikdan ancha qiziqarlidir. O'yinning qiziqarliligi uni anglab yetishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, xizmat, yumush qanday ahamiyatga ega bo'lsa bola hayotida o'yin ham shunday ahamiyatga ega. Jahon psixologiyasi fanida to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, eng sodda psixik jarayondan eng murakkab psixik jarayonlar hammasining eng muhim jihatlari shakllantirishda o'yinlar katta rol o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bola muayyan xususiyatga ega bo'lgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personajga xos qat'iy yurish –turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi. Shunday ekan, o'yin mazkur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi xarakterlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga tushirish ehtimoli yaqqol voqealikka aylana boshlaydi. Mazkur harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi. Bolaning o'yinlar shart-sharoitidan kelib chiquvchi ongli maqsadi harakatlarni bajarish kezida o'z ifodasini topadi va uning o'z oldiga qo'ygan maqsadi esda olib qolish va esga tushirish jarayonlariga aylanadi. Bolalar laboratoriya sharoitiga nisbatan o'yinlarda ko'proq so'zlarni eslab qolish va esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ixtiyoriy xotira xususiyatini chuqurroq ochishga yordam beradi. O'yin faqat bilish jarayonlarni takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarni tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rgangan Z.B.Manuylenkoning fikricha, biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan o'yinda xulq ko'nikmalarni oldinroq va osonroq egallash mumkin, ayniqsa bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini

topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qarib baravarlashadi. Ba'zan ular ayrim vaziyatlarda masalan musobaqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari mumkin. O'yin va o'yin faoliyati bolada o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarni shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaning aqliy o'sishi to'g'risida fikr yuritilganda, oldingi bobda qayd qilinganidek, shuni ham aytish kerakki, narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, subyekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan, fikr yurtiladigan jismlar mohiyatni aks ettiruvchi harakat rejasiga o'tadi. Bola jismlarni moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko'rinishga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqta vazifasini bajaruvchi narsalarning aksariyatidan o'yinda bevosita obyekt sifatida foydalaniladi. O'yin faoliyatida mazkur jismlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek, narsa bilan o'yin harakatlarining takomillashuvi harakat shakli, xususiyati, bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishdagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishining asosini tashkil qiladi.

Psixolog J.Piaje o'yinda jismlarga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramziy ma'noli tafakkur shakllanishining tayanchi, degan xulosaga keladi. Lekin bu xulosa vaziyatni aks ettirishning birdan-bir to'g'ri yo'li ekanligini bildirmaydi. Shuning uchun narsaning nomini o'zgartirish bilan bolada tafakkur va aql-zakovat o'sishini kutish ham mantiqqa mutlaqo ziddir, aslida narsalarni qayta nomlash emas, balki o'yin harakatlarining xususiyatini o'zgartirish bolaning aqliy o'sishiga sezilarli ta'sir o'tkaza oladi.

Darhaqiqat, o'yin faoliyatida bolalarda harakatning yangi ko'rinishi, ya'ni uning fikriy, aqliy jihati namoyon bo'ladi va shuning uchun o'yin harakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabki ko'rinishi vujudga keladi. Bolaning aqliy kamol topishida yoki uning umumiy kamolotida o'yinning muhim ahamiyat kasb etishi xuddi mana shu dalil orqali o'z ifodasini topadi. Bola o'yin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Rolli o'yin faqat alohida olingan psixik jarayon uchun ahamiyatli emas, balki bolada shaxs xususiyat va fazilatlarini shakllantirishda ham zarurdir. Binobarin, katta yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning his-tuyg'ularini qo'zg'atuvchilar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Chunki o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ila boradi, bular boshqa narsalarning tashqi alomatlari, o'ziga rom etishi sababli hamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tug'iladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab

borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa xarakterliki, bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o'zining haddi sig'adigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub bo'lgan o'zining kuchi ham yetmaydigan, haddi sig'maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo'lishga intiladi.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, fan-texnika mislsiz rivojlangan bizning hozirgi zamonamizdagi yaratilayotgan, hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go'yo bir mo'jizadek ko'rinadi. Natijada ular ham o'zlarining turli o'yinlari jarayonida o'xshatma qilib har xil xayoliy narsalarni o'ylab chiqaradilar (uchar ot, mashina odam, gapiradigan daraxt kabi). Bundan tashqari, bolalarning turli xayoliy narsalarni o'ylab chiqarishlari yana shuni bildiradiki, ular o'zlarining har turli o'yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog'da ehtiyojlari talab qilayotgan narsalarni ham aks ettiradilar. Bolalarning o'yin faoliyatlarida har xil xayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chiqarish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol hamda ijodiy, yaratuvchan, o'zgaruvchan jarayondir. Bolalar o'yin faoliyatlarining yana bir ajoyib xususiyati shundan iboratki, o'yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-harakatlari va bajaradigan rollari ko'pincha umumiylik xarakteriga ega bo'ladi. Bunda bola o'zining turli-tuman o'yinlarida faqat o'ziga tanish bo'lgan yolg'iz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-harakatlarigina emas, balki umuman shofyorlarning, vrachlarning, tarbiyachilarning hamda uchuvchilarning xatti-harakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar (ba'zan kichik guruh bolalari ham) o'zlarining o'yinlarida konkret odamlarni va ularning harakatlarini aks ettiradilar. (Masalan, oyisini, dadasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabi). O'rta, katta bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo'la boshlaydi. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo'lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Boshqacharoq qilib aytganda, o'yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o'yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, ayni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o'zlari yolg'iz o'ynaydilar. Predmetli va konstruktorlik o'yinlar orqali bu yoshdagi bolalar o'zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur hamda harakat layoqatlarini rivojlantiradilar. Syujetli, rolli o'yinlarda bolalar asosan o'zlari har kuni ko'rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti –harakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o'yini asta–sekinlik bilan jamoaviy xarakterni ola boshlaydi.

Bolalarning individual xususiyatlarini, xususan ularning jamoaviy o'yinlari orqali kuzatish qulaydir. Bu o'yinlarda bolalar kattalarning faqat predmetlarga munosabatini emas, balki ko'proq o'zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Shuningdek, jamoaviy o'yinda bolalar bir guruh odamlarning murakkab hayotiy

faoliyatlarini aks ettiradilar. Katta bog`cha yoshida syujetli-rolli o`yinlar rivojlanadi, lekin endi bu o`yinlar o`z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o`yinlar jarayonida bolalarda liderlik yuzaga kela boshlaydi, shuningdek tashkilotchilik ko`nikma va malakalari rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shug`ullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san`atning ham ahamiyati juda katta. Bolaning tasavvur etish xarakteriga qarab uning atrof hayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur xususiyatlariga baho berish mumkin. Katta bog`cha yoshidagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, orzu, umid va ehtiyojlarini ham aks ettiradi. Bog`cha yoshdagi bolalar rasm chizishga ham nihoyatda qiziqadilar. Rasm chizish bolalar uchun o`yin faoliyatining o`ziga xos bir shakli bo`lib hisoblanadi. Bola avvalo ko`rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o`zi biladigan, xotirasidagi va o`zi o`ylab topgan narsalarni chizadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqa juda katta ahamiyatga ega bo`lib, aynan shunday o`yinlarda muvaffaqiyatga erishish shakllanadi va mustahkamlanadi. Katta bog`cha yoshida konstruktorlik o`yinlari asta-sekinlik bilan mehnat faoliyatiga aylanib boradi. O`yinda bola elementar mehnat ko`nikma va malakalarini egallay boshlaydi, predmetlarning xossalarini anglay boshlaydi, amaliy tafakkur rivojlana boradi.

Bog`cha yoshidagi bolalarning o`yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta ularning o`yinchoqlari masalasiga ham to`xtab o`tish kerak. Bolalarga o`yinchoqlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini, taraqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko`proq nimalar qiziqtirishini hisobga olish kerak.

Ma'lumki, 1-3 yosh bolalar hali tashqi muhitni juda oz o`zlashtirganlar. Ular hali hattoki narsalarning rangini, hajmini va boshqa jihatlarini yaxshi ajrata olmaydilar. Shuning uchun ularga qo`g`irchoq bilan birga har xil rangli qiyqim, laxtak matolar ham berish kerak. Ayniqsa, qiz bolalar o`z qo`g`irchoqlarini har xil rangli matolarga o`rab, ro`mol qilib o`ratib mashq qiladilar. O`g`il bolalarga esa, har xil rangli, bir-birining ichiga sig`adigan quticha o`yinchoqlarni berish foydalidir. O`yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo`lgan ta`lim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o`zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun odam avvalo yetarli darajada nutqni egallagan bo`lishi, ma'lum malakalar, uquvlar va elementar tushunchalarga ega bo`lishi kerak bo`ladi. Bularga bola o`yin faoliyati orqali erishadi bog`cha yoshidagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, xayol, hissiyot va irodaning rivojlanishi jadal kechadi. Bola ranglarni hali bir-biridan yaxshi farq qila olmaydi. Unga ranglarning farqini bilishga yordam qiladigan o`yinchoqlar berish lozim. Bu yoshdagi bolalar turli narsalarni idrok qilishda ko`zga yaxshi tashlanib turuvchi belgilariga (rangi va shakliga) asoslansalar ham, lekin chuqur tahlil qilmaydilar. Diqqat har qanday faoliyatimizning doimiy yo`ldoshidir. Shuning uchun diqqatning inson hayotidagi ahamiyati ham benihoya kattadir. Bog`cha yoshidagi bolalar diqqati asosan ixtiyorsiz bo`ladi. Bog`cha yoshidagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning o`sib borishi uchun o`yin juda katta ag`amiyatga ega. O`yin paytida

bolalar diqqatlarini bir joyda to'plab, o'z tashabbuslari bilan ma'lum maqsadlarini ilgari suradilar.

Ko'pincha bolalar aks ettirayotgan tashqi muloqot hodisalari ular o'yin faoliyatining syujetini tasqkil etadi. Bolalar aks ettirayotgan muhit qanchalik keng va xilma -xil bo'lsa, bolalar o'yinining syujeti ham shunchalik keng va xilma - xil bo'ladi. Ana shuning uchun o'z - o'zidan ma'lumki, kichik bog'cha yoshidagi bolalar o'yinlarining syujeti nihoyatda tor bo'ladi. Bolalar o'sib ulg'aygan sari ular o'yinining syujeti tobora boyib, xilma - xillashib boradi. O'yin mazmuni sifati syujetlar xilma - xilligi bolalarning umumiy psixik taraqqiyot darajasiga boq'liqdir. Eng sodda psixik jaroyondan eng murakkab psixik jaroyongacha hammasining eng muhim jihatlarini shakllantirishda o'yinlar katta rol o'ynaydi. Bog'cha yosh davrida harakatning o'sishida o'yinning ta'siri haqida gap borganda, avvalo, shuni aytish kerakki,

- birinchidan, o'yinni tashkil qilishning o'ziyoq mazkur yoshdagi bolaning harakatini o'stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart – sharoitlar yaratadi.

- Ikkinchidan, o'yin bola harakatiga ta'sir etishning sababi va xususiyati shuki, harakatni murakab ko'nikmalarini subyekt aynan o'yin payti emas, balki bevosita mashg'ulot orqali o'zlashtiradi.

- Uchinchidan, o'yining keyinchalik takomillashuvi barcha jaroyonlar uchun eng qulay shart – sharoitlarni vujudaga keltiradi, shu boisdan o'yin faoliyati xatti-haraktini amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta'minlovchi mustaqil maqsadga aylanadi. Bolalar laboratoriya sharoitiga nisbatan o'ynlarda ko'proq so'zlarani eslab qolish va esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ixtiyoriy xotira xususiyatini chuqurroq ochishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yini xilma-xildir. Ularni o'yin turlarini asosan quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin.

- 1) syujetli va rollarga bo'lib o'ynaladigan o'yinlar;
- 2) didaktik o'yinlar;
- 3) harakatli yoki qoidali o'yinlar;
- 4) aralashtirilgan o'yinlar;
- 5) qurish va yasash o'yinlari.

Syujetli va rollarga bo'lib o'ynaladigan bog'cha yoshi bolalarni eng asosiy o'yin formasidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq «Bog'cha-bog'cha», «Poyezd-poyezd» kabi qiziqarli bo'lgan o'yinlar o'ynaydi. Lekin turli yoshdagi bolalarning o'yinlari bir xil bo'lsa ham syujeti har xil bo'ladi. Masalan: kichik guruh bolalari «Bog'cha-bog'cha» o'yinini o'ynar ekan, ular peshinga ovqat pishiradilar, nonni kesadilar, idishni yuvadilar. Ammo kesilgan non qo'g'irchoqlarga berilmaydi, pishirilgan ovqat tarelkaga suzilmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga sensor tarbiya berishda didaktik o'yinlarning roli katta. Didaktik o'yinlar maktabgacha ta'lim muassasasida maxsus dastur asosida olib boriladigan mashg'ulotlarni muvaffaqiyatli o'tkazishga, katta guruh bolalarini maktabdagi o'qish faoliyatiga tayyorlashga katta yordam beradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Ma'lumki, bolaning yoshi ulg'ayib mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari uning atrofdagi narsa va hodisalar bo'yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatga bo'lishiga intiladi. Bola bilishga tashnalgidan atrofdagi o'zining haddi sig'adigan narsalari bilangina emas, balki kattalar uchun mansub bo'lgan o'zining kuchi ham yetmaydigan, haddi sig'maydigan narsalar bilan ham amaliy munosobatda bo'lishiga intiladi. Biroq tabiiyki bola o'zidagi bunday ehtiyojlarning birontasini ham haqiqiy yo'l bilan ko'ndira olmaydi. Bolalarning tobora ortib borayotgan turli ehtiyojlari bilan ularning tor imkoniyatlari o'rtasidagi qarama - qarshilik yuzaga keladi. SHuning uchun bolalarni o'yinga undovchi sabab (motiv) kelib chiqadigan natija bilan emas, balki shu o'yin jarayonidagi turli harakatlarning mazmuni bilan bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'limi to'g'risida»gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi". «Ma'rifat» gazetasi. T., 1997 yil 1 oktyabr
2. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'limga qo'yilgan Davlat talablari. T., O'z PFITI, Tuzuvchilar Rasulova.M, Abduraxmonova.X 2000 y.
3. «Uchinchi mingyillikning bolasi». tayanch dasturi va ukuv kullanmasi. Tuzuvchilar: M.Rasuleva, S.Mirdjalilova va boshkalar. "Ma'rifat-madadkor" T., 2000 y.
4. «Uchinchi mingyillikning bolasi». tayanch dasturi va ukuv kullanmasi uchun badiiy tuplam. Tuzuvchilar: D.Koraboeva, Z.Ibroximova va boshkalar. "Ma'rifat-madadkor" T., 2002 y.
5. «Bolajon» tayanch dasturi, Tuzuvchilar: S.Mirdjalilova, M.Rasuleva va boshkalar. "Ma'rifat-madadkor" T., 2010 y.
6. Voxidov M.. «Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
7. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T., "O'qituvchi", 1994
8. Davletshin M.G. va boshqalar. YOsh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004
9. G'aybullaeva M., D.Gaybullaeva, Bir yoshdan uch yoshgacha bulgan bolalar tarbiyasi, T., Ilm-ziyo nashriyoti, 2006 yil.
10. Ivanov P.I., Zuffarova M.E. Umumiy psixologiya., T., 2008 yil
11. Ibragimov X., U.Yuldoshev Pedagogik psixologiya, Uzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, T., 2009 yil.